

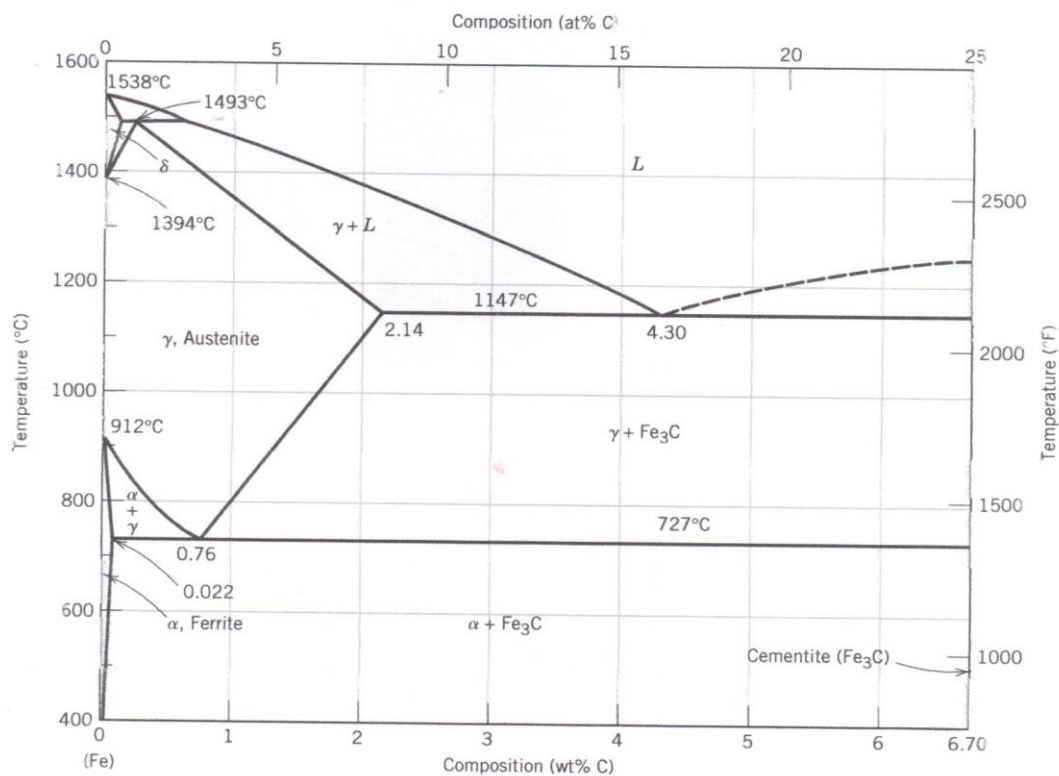
Metalografická analýza slitin Fe-C

Pravděpodobně nejdůležitějším binárním systémem je soustava Fe-C. Oceli a litiny jsou primárními konstrukčními materiály ve všech technologicky pokročilých kulturách. Tato úloha je věnována fázovému diagramu tohoto systému a vývoji možných mikrostruktur v podeutektoidních ocelích.

1a-b

Fázový diagram Fe-C

Část fázového diagramu Fe-C je na obrázku 9.24. Čisté železo při ohřevu prodělává dvě změny krystalické struktury, než dojde k jeho tání. Za pokojové teploty je stabilní ferit (α -Fe, s BCC strukturou), mění se na austenit (γ -Fe, s FCC strukturou) při 912 °C. Austenit je stabilní do 1394 °C, kdy se mění na BCC fázi železa známou jako δ -ferit, který nakonec taje při 1538 °C. Osa složení v Obr.9.24 končí při 6.70 vah. % C; při této koncentraci uhlíku se tvoří sloučenina cementit (Fe_3C), která je representována svislou čarou ve fázovém diagramu.

Figure 9.24 The iron-iron carbide phase diagram. [Adapted from *Binary Alloy Phase Diagrams*, 2nd edition, Vol. 1, T. B. Massalski (Editor-in-Chief), 1990. Reprinted by permission of ASM International, Materials Park, OH.]

Převzato z: Callister W.D., Rethwish D.G.: *Materials Science and Engineering. An Introduction.* 8 ed., Wiley, USA, pro účely výuky.

Fázový diagram Fe-C je tak rozdělen na dvě části: část bohatou železem a druhou (není na obrázku) pro složení 6.70 až 100 vah. % C (čistý grafit). Protože prakticky všechny ocele a litiny mají obsah uhlíku menší než 6.70 vah. % C, budeme se zabývat pouze tímto systémem, Fe-Fe₃C, kde Fe₃C je uvažován jako složka. Konvenčně je výhodnější vyjádřit složení slitin ve vah. % C než ve vah. % Fe₃C. Pak 6.70 vah. % C odpovídá 100 vah. % Fe₃C.

Uhlík je intersticiální nečistota v železe a tvoří tuhý roztok jak v α -feritu tak v δ -feritu a také v γ -austenitu, jak je vidět v jednofázových polích ve fázovém diagramu v Obr. 9.24. Maximální rozpustnost v BCC α -feritu je pouze 0.022 vah. % C při 727 °C. Tato malá rozpustnost uhlíku se vysvětluje tvarem a velikostí intersticiálních BCC poloh, které jsou příliš malé pro atomy uhlíku. Přesto, že je koncentrace uhlíku v α -feritu malá, uhlík významně ovlivňuje jeho mechanické vlastnosti. Konkrétně, α -ferit je měkký, feromagnetický do 768 °C a má hustotu 7.88 g/cm³. (Fáze α -ferit mezi teplotami 768 °C a 912 °C (nemagnetická) byla dříve chybně označována jako fáze β -ferit.) Austenit (γ -austenit) není stabilní pod 727 °C, jak je vidět v Obr.9.24. Maximální rozpustnost uhlíku v FCC mřížce γ -austenitu je 2.14 vah. % C při 1147 °C, což je přibližně 100-krát více než v BCC mřížce α -feritu. (Austenit je paramagnetický.)

δ -ferit je prakticky stejný jako α -ferit, jen teplotní interval stability je jiný. Vzhledem k tomu, že je δ -ferit stabilní pouze při relativně vysokých teplotách, nemá technologický význam a nebude dále diskutován.

Cementit (Fe₃C) se tvoří, když uhlík překročí mez rozpustnosti v α -feritu při teplotě pod 727 °C (pro složení v oblasti $\alpha + \text{Fe}_3\text{C}$). Jak je vidět v Obr.9.24, Fe₃C tvoří roztok s γ -austenitem mezi 727 °C a 1147 °C. Mechanicky je cementit velmi tvrdý a křehký, pevnost ocelí jeho přítomností roste.

Cementit je metastabilní strukturní složka. Je-li ohříván na teploty mezi 650 °C a 700 °C po dobu několika let přemění se na α -ferit a uhlík ve formě grafitu, který zůstane stabilní i po následném ochlazení na pokojovou teplotu. Proto Obr.9.24 není skutečný rovnovážný fázový diagram. Protože je však rozpad cementitu extrémně pomalý, uhlík je v ocelích virtuálně ve formě Fe₃C místo grafitu a fázový diagram Fe-Fe₃C je pro všechny praktické účely platný. (Přídavek Si ovlivňuje rozpad cementitu s tvorbou grafitu a vznikají litiny.)

V soustavě Fe-Fe₃C existuje eutektická ($L \leftrightarrow \gamma + \text{Fe}_3\text{C}$) a eutektoidní ($\gamma \leftrightarrow \alpha + \text{Fe}_3\text{C}$) reakce, z nichž zejména eutektoidní reakce je velmi důležitá pro tepelné zpracování ocelí. Podle obsahu uhlíku rozeznáváme tři typy železných slitin: železo (do 0.008 vah. % C), ocel (0.008 – 2.14 vah. % C, prakticky do 1.0 vah. % C) a litinu (2.14 – 6.70 vah. % C, prakticky do 4.5 vah. % C)

Vývoj mikrostruktury v ocelích

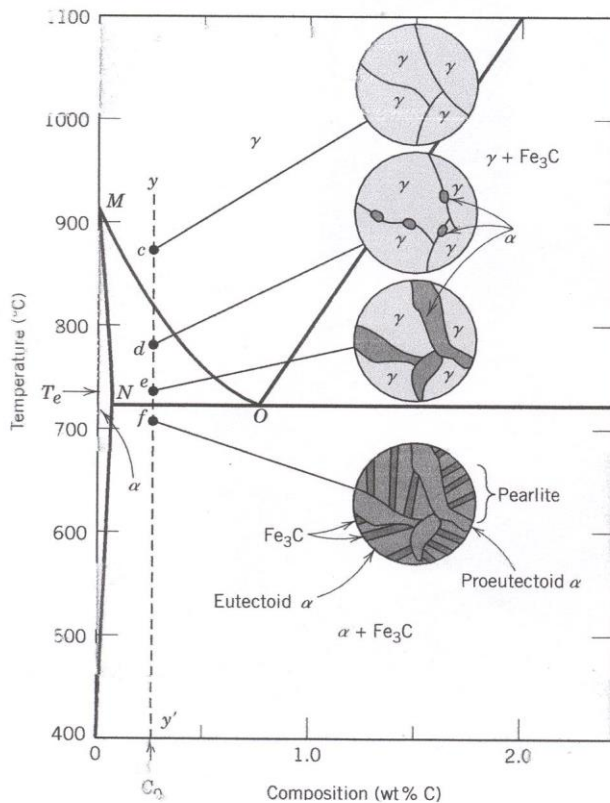
Mikrostruktura ocele závisí na obsahu uhlíku a na tepelném zpracování. Následující diskuse se vztahuje k velmi pomalému ochlazování, při němž je stále zachována rovnováha.

Mikrostruktura eutektoidní oceli pomalu chladnoucí v okolí eutektoidní teploty se skládá ze střídání vrstev (lamel) dvou fází ($\alpha + \text{Fe}_3\text{C}$), které se tvoří současně v průběhu transformace. Relativní tloušťka lamel je v tomto případě 8 : 1. Tato mikrostruktura se nazývá perlit.

Perlit tvoří zrna (kolonie) v nichž světlé vrstvy jsou ferit a tmavé cementit. Mechanické vlastnosti perlitu jsou mezi měkkým, tvárným feritem a tvrdým, křehkým cementitem. Následné chlazení perlitu není spojeno s významnými mikrostrukturními změnami.

Podoeutektoidní oceli

Podoeutektoidní (méně uhlíku než eutektoidní) oceli jsou oceli s obsahem uhlíku mezi 0,022 vah.% C a 0.76 vah. % C. Ochlazování slitiny uvedeného složení je representováno pohybem podle vertikální linie yy' v Obr. 9.29.

Figure 9.29 Schematic representations of the microstructures for an iron-carbon alloy of hypo-eutectoid composition C_0 (containing less than 0.76 wt% C) as it is cooled from within the austenite phase region to below the eutectoid temperature.

1a-b

Převzato z: Callister W.D., Rethwish D.G.: Materials Science and Engineering. An Introduction. 8 ed., Wiley, USA, pro účely výuky.

Okolo teploty 875 °C (bod c) mikrostruktura obsahuje pouze zrna γ -fáze, jak je zřejmé ze schématu na Obr. 9.29. Při ochlazování k bodu d, (okolo 775 °C), který je v dvoufázové oblasti ($\alpha + \gamma$), většina malých částic α – fáze se bude tvořit podél původních hranic zrn γ – fáze. Složení obou fází lze určit pomocí příslušné tie-line; uvedená složení odpovídají 0.020 a 0.40 vah. % C.

V průběhu ochlazování slitiny ve dvoufázové oblasti ($\alpha + \gamma$) se složení α – fáze mění s teplotou podle linie MN (Obr.9.29) a mírně se obohacuje uhlíkem, Na druhé straně, změna složení austenitu je významnější. Mění se podle linie MO (Obr.9.29) s klesající teplotou.

Ochlazování z bodu d do bodu e, těsně nad eutektoidní teplotou ale stále ve dvoufázové oblasti ($\alpha + \gamma$), se v mikrostruktuře tvoří rostoucí podíl α – částic a mikrostruktura je podobná předchozí: částice α – fáze se budou zvětšovat. Složení fází α a γ lze určit z tie-line při teplotě T_e (Obr.9.29); α -fáze bude obsahovat 0.022 vah. %C a γ -fáze bude mít 0.76 vah. %C.

Při dalším snižování teploty pod eutektoidní teplotu do bodu f všechna γ -fáze přítomná při teplotě T_e (mající eutektoidní složení) se bude transformovat na perlit. Nebude ve skutečnosti žádná změna v α – fázi existující v bodě e.

Při překročení eutektoidní teploty bude normálně přítomna α -fáze jako spojitá matrice obklopující perlitické kolonie. Mikrostruktura v bodě f je na Obr.9.29. Feritická fáze bude přítomna jak v perlitu, tak také jako fáze vytvořená během chladnutí ve dvoufázové oblasti ($\alpha + \gamma$). Ferit přítomný v perlitu se nazývá eutektoidní ferit, zatímco ferit vytvořený nad T_e se nazývá proeutektoidní (což značí před eutektoidní) ferit (Obr. 9.29). Množství obou feritů a cementitu lze určit podle pákového pravidla z tie-line vytyčené napříč celou ($\alpha + Fe_3C$) - fázovou oblastí (0.022 až 6.70 vah. % C).

Podeutektoidní ocele jsou v technické praxi označovány jako ocele k zušlechťování, jsou normovány ČSN 41 2010 – ČSN 41 2060 a označovány jako 12010 - 12060. Chemické složení těchto ocelí je obsaženo v materiálových listech, a je uvedeno v následující příloze.

Hodnoty tvrdosti podle Brinella jsou rovněž v materiálových listech: 12 040: HB = 208

12 050: HB = 225

12 060: HB = 253

1a-c

ÚKOL: Cílem práce bude připravit mikrofotografie struktur ocelí s obsahem 0.1, 0.4, 0.5 a 0.6 vah. % C pro metalografickou analýzu podeutektoidních ocelí.

POTŘEBY A CHEMIKÁLIE: vzorky ocelí, metalografická bruska, brusné papíry, diamantová lešticí pasta, leptadlo Nital (5% HNO_3 v etanolu), metalografický mikroskop s výstupem na digitální fotoaparát.

POSTUP: Bude provedena metalografická analýza (broušení, leštění, leptání, pozorování struktur) a vytvořeny metalografické obrazy struktur ocele 12010 a ocelí s vyšším obsahem uhlíku (12040, 12050 a 12060).

ZPŮSOB VYHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ: Stav ocele 12010 dokumentujeme metalograficky, stejně jako ocele 12040, 12050 a 12060.

PROTOKOL: V protokolu popíšeme postup metalografické analýzy, popíšeme zobrazené struktury a doložíme je snímky struktur podeutektoidních ocelí.

Příloha.

CHEMICKÉ SLOŽENÍ OCELÍ PODLE ČSN.

ČSN 41 2010	Chemické složení (rozbor tavby)	%	C	Mn	Si	Cr ¹⁾	Ni ¹⁾	Cu	P	S
			0,07 až 0,14	0,35 až 0,65	0,15 až 0,40	max. 0,15	max. 0,30	max. 0,30	max. 0,040	max. 0,040
	Dovolené úchytky chemického složení v hotovém výrobku ²⁾	%	-0,02 +0,03	-0,05 +0,10	±0,03	-	-	-	-	-
ČSN 41 2040	Chemické složení (rozbor tavby)		C	Mn	Si	Cr ¹⁾	Ni ¹⁾	Cu	P	S
			0,32 až 0,40	0,50 až 0,80	0,15 až 0,40	max. 0,25	max. 0,30	max. 0,30	max. 0,040	max. 0,040
	Dovolené úchytky chemického složení v hotovém výrobku	% ²⁾	±0,02	-0,05 +0,10	-0,03 +0,05	-	-	-	-	-
ČSN 41 2050	Chemické složení (rozbor tavby)	%	C	Mn	Si ¹⁾	Cr ²⁾	Ni ²⁾	Cu	P	S
			0,42 až 0,50	0,50 až 0,80	0,17 až 0,37	max. 0,25	max. 0,30	max. 0,30	max. 0,040	max. 0,040
	Dovolené úchytky chemického složení v hotovém výrobku ³⁾	%	±0,03	-0,05 +0,10	-0,03 +0,05	-	-	-	-	-
ČSN 41 2060	Chemické složení (rozbor tavby)	%	C	Mn	Si	Cr ¹⁾	Ni ¹⁾	Cu	P	S
			0,52 až 0,60	0,50 až 0,80	0,15 až 0,40	max. 0,25	max. 0,30	max. 0,30	max. 0,040	max. 0,040
	Dovolené úchytky chemického složení v hotovém výrobku	% ²⁾	±0,03	-0,05 +0,10	-0,03 +0,05	-	-	-	-	-